

Его прямое влияние на формирование национального сознания через визуализацию информации; особенности архитектурно-планировочных решений городской среды с использованием элементов монументального искусства.

Ключевые слова: монументальное искусство, архитектурно-плановые решения, архитектурная среда, эстетика восприятия.

Annotation

We consider the monumental art of Kharkov in the context of the development of art of the Soviet Ukraine at the end of the twentieth century. Its direct influence on the formation of national consciousness through the visualization of information; features architectural and planning solutions of the urban environment using elements of monumental art.

Keywords: Art of monumentalnoe, architectural and planned solutions, arhytekturnaya Wednesday, эстетика perception.

Стаття надійшла до редакції у січні 2015р.

УДК: 7.047(477)''18/19''

Бікетов С.О.³,
асистент НАУ, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛЬЄФУ ПЕЙЗАЖНИХ ПАРКІВ

Наведено основні форми рельєфу та їх вплив на характер розташування і об'ємно-просторову структуру пейзажних парків центральної частини України.

Ключові слова: долина, яр, левада, пагорб, схил, рівнина.

Дослідженням тектонічних властивостей природніх форм рельєфу займалась З. І. Ніколасвська. Вплив особливостей рельєфу і ґрунтів на характер і розташування насаджень в паркових композиціях вивчали Л. І. Рубцов, І. Д. Родічкін. В працях В. П.

---

³ ©Бікетов С.О.

Проблеми розвитку міського середовища. Вип.1 (13) 2015

Семенова-Тянь-Шанського (1928) і С Колесникова (1947) було досліджено зв'язок географічних ландшафтів з рельєфом в залежності від займаємої ними площі. Особливості різноманіття прийомів пластичної обробки рельєфу були розглянуті в праці А. П. Вергунова (1980) Методика оцінювання естетичних ознак ландшафту значних за розмірами територій і в тому числі виразності рельєфу була досліджена литовськими фахівцями К. І. Ерінгісом та А. Р. Будрюнасом. А для окремих морфологічних частин ландшафту (фацій, урочищ, кварталів) була розроблена методика естетичної оцінки природних ландшафтів під керівництвом С.А. Генсирука.

У кожного садово-паркового ландшафту є певний набір елементів і компонентів. Під елементами ландшафту слід розуміти певні природні утворення, такі як каміння, обриви, відкоси, різні види рослин, різні форми мікрорельєфу, малі архітектурні форми, різноманітні типи водойм і водних пристроїв та інше. Під компонентами ландшафту слід розуміти більш складні утворення, які складаються з взаємопов'язаних між собою елементів ландшафту, наприклад, складні форми рельєфу (долина, яр, левади то що), фіто або культуру фітоценози, зооценози і комплекси архітектурних споруд. Склад елементів, структура і зв'язок компонентів в ландшафті обумовлені всією минулою історією вихідного географічного ландшафту. Головними природними компонентами садово-паркового ландшафту за визначенням Л. І.Рубцова є рельєф, клімат, рослини і вода. Ще в 1947р. С.Колесник, визначаючи «ключи» для індивідуальних географічних ландшафтів, відмітив: «нам представляється, что главными внешними признаками, из которых следует исходить при обособлении ландшафта как географического индивидуума, является растительность, рельеф (макро- и мезо-рельеф) и деятельность человека»[5, с.36-39]

Рельєф і рослини є найбільш яскравими компонентами ландшафту, і власно вони в першу чергу впливають на нашу уяву

ландшафту. Велич і своєрідність пейзажних історичних парків в багатьох випадках зобов'язано власне рельєфу. Виходи граніту і мальовничі краєвиди р. Кам'янки біля Умані дали можливість Метцелю створити на тлі цієї місцевості шедевр садово-паркового будівництва. Головною особливістю якого, стала художня обробка рельєфу, своєрідність скельних і кам'янистих угруповань і наявність великого різноманіття, дякуючи складності рельєфу, великих і малих водоспадів, каскадів, містків, водойм, струмків і малих річок. Іншим прикладом використання зодчими природніх форм рельєфу місцевості є палацово-парковий комплекс Понятовських, Лопухіних у Корсуні. Зі спогадів князя І. Долгорукова, після його подорожі по Україні (Малоросії) на початку XIX ст., він дає образне порівняння парку в Корсуні часів Понятовського з парком «Софіївка» Потоцького: «Каміння дикого громаддя. Натура та сама, що в Умані, але, діючи тут сама (одна) не породила «Софіївки»». Виходячи з означеного твердження мотивом первісного ландшафту Корсунського парку було каміння в його природніх формах: не оброблене, покрите мохом, у вигляді скелястих виходів, у вигляді мальовничих груп великих валунів розташованих на численних протоках і перекатах (шумках) річки Рось, яка створила неповторні, мальовничі краєвиди цієї місцевості. Власно, ця особливість надає парку ту особливу чарівність, що так приваблювала і приваблює багатьох хто побував у цьому місті. Тому не випадково Корсунський маєток Понятовського разом з територією парку став одним з найромантичніших маєтків Речі Посполитої і не тільки.[3, с.54]

Різнманітні форми топографічного рельєфу, які є у природі можна звести до чотирьох категорій:

1. додатні (підвищенні частини рельєфу – поверхні випуклостей, виступів, пагорбів, дюн, гребенів та інше);
2. від'ємні (пониження частини рельєфу – западини, улоговини, котловини, тальвеги балок і рівчаків, яри);
3. рівнинні підвищення – плато, плоскогір'я;

4. рівнинні пониження – низини.

Рельєф є найбільш стабільним компонентом ландшафту. Інші складові ландшафту є радше його похідними. Форми земної поверхні впливають на характер водотоків, організацію розміщення рослин, на мікроклімат експозиційних зон рельєфу. Ландшафтною підосною для багатьох пейзажних парків Центральної частини України став рівнинний лісостеп з характерними для нього річковими долинами, ярами, блюдце подібними пагорбами та пологими схилами. Аналізуючи рельєфні особливості парків, слід відмітити найбільш характерні випадки їх розташування, (табл.1).

Виходячи з функціональних принципів при виборі рельєфу місцевості для пейзажного парку, більшість парків центральної частини України закладених з кінця XVIII століття до початку XX століття визначалося способами ведення господарки і естетичними якостями ландшафту, а також заможністю власника маєтку. Вибір ділянки де превалювали функції господарчі в більшості випадків було характерно для заможної козацької старшини (родин Галаганів, Закревських, Кочубеїв). Досить суттєвий вплив на вибір ділянки для закладання маєтку і парку відводився наявності природних водойм. Різноманітні форми рельєфу створюють індивідуальну, характерну для кожного місця парку систему видового розкриття пейзажів.

Схематизація основних форм рельєфу показує те, що вони сформовані різним поєднанням площин; горизонтальних, похилих і об'ємних форм (схема1). За характером ухилів поверхні рельєфу розрізняють:

1. досить пологий схил (менше ніж 30);
2. пологий (30 – 50);
3. слабо похилий (50 – 100);
4. похилий (100 – 150);

Таблиця 1

Використання природних форм рельєфу в композиції пейзажних парків.

Схема	Характерні особливості розташування парку	Назва парку	Особливості композиції на рельєфі
	На пологому схилі (мезорельєф)	Яготинський парк, Верхівнянський парк, Немирівський парк, парк Веселі Боковеньки....	Фронтальність композиції. Виявлення просторової структури схилу за формою його силуета. Однобічне розкриття паркових пейзажів
	На пагорбі (макрорельєф)	Корсунь-Шевченківський парк....	Радіальна композиція. Природна домінанта - гора Янталка (принцип Парнасу) Послідовне розкриття краєвидів, починаючи з нижньої точки пагорбу рухаючись вздовж серпантину доріжки до верхівки пагорбу з послідовним підвищенням вражень.
	На яружній території (мезорельєф)	Парк Александрія, Кагарлицький парк, парк в с. Томашівка....	Лінійна композиція. Основна візуальна вісь - вздовж тапвегу балки (найкращі дальні краєвиди). Переваги малих замкнених перспектив, які розкриваються з бровок яру Фланкована просторова одиниця
	На рівнинній поверхні (мікрорельєф)	Тростянецький парк, Згурівський парк, парк в с. Сулимівка....	Основа композиції побудована на грі мікрорельєфних особливостей паркової території основаних на підсиленні амплітуди коливань відміток рельєфу. Відкрита або дифузна візуальна просторова одиниця

5. сильно похилий (150 – 200);
6. крутий (200 – 450);
7. обрив

За характером поверхні рельєфу розрізняють:

1. схил опуклий;
2. схил увігнутий;
3. схил прямий;
4. схил хвилястий;
5. схил дрібно бугристий;
6. схил терасований.

Домінуючими факторами при сприйнятті пейзажів на рівнинному рельєфі є трав'яний покрив з багаторічних квітучих рослин (галявину, луки), різноманіття незначних змін мікрорельєфу (блюдце подібні западини, невеликі пагорби), а в якості фонового обрамлення можуть бути гаї і групи. Рівна місцевість дозволяє найкраще розкрити також велич простору, його глибинні якості з допомогою далеких перспектив. Власно така місцевість добре підходила для створення пейзажів подібних за своїми якостями до ландшафтних парків Англії XVIII століття. Прикладом такого типу рельєфу є долинні пейзажі парку Згурівка. Завдяки рельєфним особливостям пейзажі Згурівського парку орієнтовані на зовні - на лучний простір, фоном якого стали левади (масиви насаджень). Природній перепад висот у парку становить 13,7 м. (від 123 м. на межі з болотом до 136,7 м. неподалік від гірки «Арарат») Висота штучно створеної гірки «Арарат» складає 3,4 м. за Ю.О. Кліменко. Невеликі штучні пагорби були створені і на східному березі «Хівринного моря». Це дало змогу паркобудівничим урізноманітнити на мікрорівні рельєфні особливості території парку і створити певні рельєфні домінанти, розмістивши на них альтанки або шпилькові насадження.[4, с.37 - 40]

Нахилена поверхня схилу дає можливість огляду зовнішнього простору в один напрям до 180⁰. Такі візуальні якості місцевості характерні для парку біля гори, пагорбу або вздовж

річкової долини. Для цього типу рельєфу характерно багатоплановість у сприйнятті пейзажів, які знаходяться нижче точки огляду. Характерною особливістю пейзажних картин, які відкриваються з схилу – це домінування далеких планів (віст), при цьому фоном цих картин є небо. Далі є також фоном для об'єктів ближнього плану. Особливістю формування пейзажів на схилах є перевага орієнтації пейзажних кадрів в напрямі нормалей до горизонталей поверхні схилу, з обов'язковим включенням візуальних природніх і штучних домінант, таких як річкові долини, великі водойми, виходи гранітних порід, цікаві архітектурні об'єкти то що. Яскравим прикладом є Яготинський маєток Репніних. Для парку було відведено широку смугу східного плато, що простяглося більш ніж на чотири кілометра уздовж річки Супій. Більшість пейзажів було орієнтовано назовні, на далекі перспективи протилежного похиленого берегу з сільськими мотивами краєвидів.

Микола Сементовський в "Умани с "Царицыным садом" писав, що до 1796 року на місці теперішнього "Царицына сада" знаходився непокритий деревами високий пагорб, поблизу якого текла Кам'янка. Вона починалась поблизу села Войтівка. Берега річки від природи були укриті великим гранітним камінням, хаотично нагромадженим. Біля пагорбу в той час росли дикі груші і верби. Околиці пагорбу була усіяна гранітними глинами, вкритими мохом. З розселин каміння дзюркотіли струмочки. Вода, що збиралась в поглибленнях між камінням утворювала невеликі озерця, зароставшие в літку водяними рослинами. За річкою починалась долина Кам'нки, що простиралась до низовинної частини міста. Це чудове місце служило для прогулянок і забав жителів Умані, в особливості учнями Базиліанського училища. Станіслав Потоцький вирішив перенести свою резиденцію з Тульчина в Умань [7, с.56-57].

Журнал "На суше и море" за 1895 рік підтверджував, що граф Потоцький призвав Метцеля и наказав йому, не жалкуючи

грошей, розбити такий парк, якому не було б рівного навіть за кордоном. Слід сказати, що в кінці XVIII - початку XIX століть в Росії і на Україні був створений ряд ландшафтних (пейзажних) парків, таких як Павловський, Гатчинський біля Петербургу, "Александрія" в Білій Церкві та інші. При створенні "Софіївки" Метцель, безумовно, врахував всі їх досягнення і чарівності. Вже сам вибір місця був досить вдалим. Він відповідав всім вимогам пейзажного парку: яр, хаотично розкидані глиби, ріка в сполученні з архітектурними ансамблями и деревами повинні були надати місцевості своєрідної краси. Безлюдна, усіяна глинами дикого граніту височина, яка була покрита поодинокими розташованими деревами, де з-під каміння просочувалась велика кількість струмків, а посередині протікала Кам'янка - ці природні пейзажі, які були створенні самою природою, були покладені в основу композиції парку. Не дивлячись на привиджуєме одноманіття природи, на кожному кроці будівельники зустрічали все нові і нові дивовижні сполучення форм, забарвлень і освітлення. Дослідження впливу характерних особливостей рельєфу на характер об'ємно-просторової структури пейзажних парків у відповідні періоди їх розквіту показує, що більшість землевласників при виборі ділянки під маєток враховували естетичні якості місцевості (наявність далеких та ближніх планів, різноманіття типів рельєфу, співставлення ближніх і далеких планів, цікаві далі то що). При будівництві парків доби сентименталізму і романтизму (це кінець XVIII –початок XIX ст.) парко будівничі велику увагу приділяли узагальненим фізіономічним характеристикам макрорельєфу (гірські підвищення, плоскогір'я, долини).

До таких парків можна віднести Качанівку, з її мальовничими далекими краєвидами. До того ж не входячи в склад кордонів паркової території, макрорельєф однією тільки своєю наявністю може вплинути на характер пейзажів парків. Натомість для натуральних садів і парків було характерно використання тільки мезо- і мікрорельєфу – невеликі пониження і підвищення

Проблеми розвитку міського середовища. Вип.1 (13) 2015

поверхні, долини невеликих річок, невеликих ставків і струмків, пагорби і яри, тобто такі форми рельєфу, які, зазвичай, називають топографічним рельєфом. Яскравим прикладом такого простору є територія дендропарку Тростянець.

Схема 1. Тектоніка і властивості природних форм рельєфу.
(автор З.А. Ніколаєвська) [2, с.88-89]

Власне, в цьому парку було вперше в Україні (тодішній Малоросії) і не тільки впроваджено метод штучного формування рельєфу подібного до парку Джеймса Ротшильда в Ферре. За

Проблеми розвитку міського середовища. Вип.1 (13) 2015

даними А.Плевако, І.Круподері, М.Шевченко, 1927 року першу гору Мохнату було насипано у 1866 – 1870 рр., Дідову – у 1871 – 1873 рр., Сторожову – у 1874 – 1876, Ротонду – у 1877 – 1878 рр. Каркасом для цих пагорбів стали соснові насадження, які на той час вже мали вік до 30 років. Цей прийом створення штучних пагорбів було вперше запроваджено Скоропадським на теренах великої російської імперії. За рахунок влаштування певної системи пагорбів, ущелин, долин і водойм пейзажі Тростянецького парку було перетворено в мальовничі краєвиди подібні до гірських ландшафтів Швейцарії.[1, с. 126]

Все вищесказане дає змогу зробити висновок про те, що формування найкращих паркових ландшафтів залежить в багатьох випадках від природніх особливостей рельєфу в поєднанні з насадженнями і водною поверхнею. Змінюючи розміри і силуети рельєфу і насаджень можна впливати на просторову структуру парку і відповідно на характер сприйняття людиною пейзажів. Тому для збереження історико-культурної спадщини слід детально вивчити систему ліній пріоритетного напрямку у вигляді характерних форм рельєфу, насаджень і водних пристроїв пейзажних парків центральної частини України з метою створення знакових систем контурів в наслідок виявлення характерних природних акцентів, які виділяють певний простір від інших просторових утворень паркових ландшафтів.

Список використаних джерел

1. Залеская Л.С. Курс ландшафтної архітектури. /Л.С. Залеская. – Стройиздат, Москва, 1964
2. Николаевская З.А. Садово-парковий ландшафт./З.А. Николаевская – М. Стройиздат. 1989. – 344 с.
3. Полякова Т. Палацово-парковий ансамбль.//Корсунський часопис. Науково-популярне історичне видання Корсунь-

Проблеми розвитку міського середовища. Вип.1 (13) 2015

Шевченківського державного історико-культурного заповідника./Т. Полякова.–2006 №15

4. Клименко Ю.О. Старовинні парки Київщини. /Ю.О. Клименко, А.В. Клименко // – Київ. Журнал "Квіти України", квітень 2003 .– С. 47 – 53

5. Рубцов Л.И. Садово-парковый ландшафт./Л.И. Рубцов. – Изд. Академии Наук Украинской ССР, Киев – 1956. – С.23

6. Щербань В.К. – Ландшафт и архітектура города./В.К. Щербань. – К.: Будівельник, 1987. – 88 с.

7. Косенко И.С. Дендрологический парк «Софиевка» / Косенко И.С., Храбан Г.Е., Митин В.В., Гарбуз В.Ф.: Отв. Ред. Кохно Н.А.; АН УССР. Центр. Респ. Ботан. Сад. – Киев: Наук. Думка, 1990. – 160 с.

Annotation

Kiev's main forms of relief and their impact on the nature of the location and the space-spatial structure of landscape parks of the central part of Ukraine.

Keywords: valley, ravine, levada, hill, slope, plain

Аннотация

В статье приведены основные формы рельефа и их влияние на характер расположения и объёмно-пространственную структуру пейзажных парков центральной части Украины.

Ключевые слова: Долина, овраг, левада, холм, склон, равнина

Стаття надійшла до редакції у січні 2015р.